

E. W. Hofstee: Tussen speculatieve fantasie en empirisch realisme

Q. J. Munters*

Een tweegesprek met prof. dr. E. W. Hofstee ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag en zijn naderend afscheid als hoogleraar in de empirische sociologie en sociografie alsmede de sociale statistiek aan de Landbouwhogeschool te Wageningen.

1. Jeugdjaren

Munters: *U bent in het hoge Noorden, in Westeremden, geboren. Daar hebt u ook op de lagere school gezeten en naderhand op de lagere school in Nieuw-Beerta. In die beide plaatsen was uw vader achtereenvolgens hoofd van die school. Was u zowat de enige leerling, die niet op klompen naar school ging?*

Hofstee: Ik ging wèl op klompen naar school, 's winters althans. Dat deed iedereen. 's Zomers droegen we schoenen, net als de meeste anderen.

Ik haalde die klompen erbij vanuit de veronderstelling dat u als zoontje van de bovenmeester misschien een nogal specifieke positie in die betrekkelijk kleine lokale gemeenschap innam.

Het laatste was in zekere zin inderdaad het geval, al uitte dat zich nu niet zozeer in ons schoeisel. Maar verder zat je er inderdaad tussenin: tussen de boeren aan de ene kant en de landarbeiders aan de andere. De middenstand had niet zo'n heel eigen gezicht.

En ik begrijp, dat u in de meest letterlijke zin tot de 'midden'-stand behoorde.

Zo zou je het kunnen uitdrukken. Er bestond overigens een heel groot verschil tussen Westeremden en Nieuw-Beerta. De ene plaats behoorde tot het Groninger Hogeland, de andere lag in het Oldambt. In Westeremden kon je vanuit de tussenpositie die je innam zonder bezwaar met zowel boeren als landarbeiders gemakkelijk goede betrekkingen onderhouden. In Nieuw-Beerta niet; daar viel je er vanwege de uitermate scherpe klassen-tegenstellingen meer tussenin.

* Vakgroep sociologie (w) Landbouwhogeschool Wageningen.

Wilt u daarmee zeggen, dat het innemen van zo'n tussenpositie vooral tot uitdrukking kwam in de relationele sfeer?

Inderdaad. Kijk, in Westeremden had je lang niet die scherp toegespitste sociale verhoudingen als in Nieuw-Beerta. Als je in Westeremden met een boer goed contact had, dan was je niet automatisch bij de landarbeiders verdacht, en omgekeerd ook niet. Wij hadden daar de toen vrij bekende Roosje Vos als buurvrouw. Zij was een communiste, die naaister was geweest in Amsterdam en daar nog een vakbond voor naaisters had opgericht. Naderhand trouwde ze met een onderwijzer van de school van mijn vader, waardoor ze naast ons kwam te wonen. Nou, met 'tante Roos', zoals we haar mochten noemen, konden we zonder enig bezwaar heel plezierige burenccontacten onderhouden. In Nieuw-Beerta was zoiets eenvoudig ondenkbaar; daar kon je niet op die manier met elkaar omgaan. Ik weet nog wel, dat we dat als kinderen bepaald niet leuk vonden en dat we graag weer terug waren gegaan naar Westeremden.

Begrijp ik u goed, dan behoorde u daar in Nieuw-Beerta zo ongeveer tot de 'marginal men' in de zin van Stonequist. Nam u nu in de ogen van de mensen inderdaad een echte tussenpositie in, of werd u door de ene groep tot de andere gerekend en omgekeerd?

Je behoorde gewoon niet tot één van beide partijen.

En geen van die partijen deed moeite om u in haar midden op te nemen?

Nee. Daar hadden ze klaarblijkelijk geen behoefte aan; en wijzelf trouwens op den duur ook niet.

Na de lagere school ging u naar de hbs in Winschoten. Uit die tijd dateert uw vriendschap met Groenman (Ellemers, 1974, p. 1).

Eén van mijn schoolvrienden was de oudere broer van Sjoerd Groenman. Zo kwamen wij met elkaar in contact en zo is het ook gekomen, dat Groenman even na mij ook in Amsterdam sociale geografie is gaan studeren.

Viel, wat u betreft, de keus eerst op Amsterdam en daarna op de sociale geografie, of lag het precies omgekeerd?

Het was een beetje ingewikkelder. Het was eigenlijk vooral geschiedenis wat mij, naast aardrijkskunde, trok. De sociale geografie bood een mogelijkheid om zowel aan het een als aan het ander te doen. Daarbij kwam, dat ik geen gymnasium-alpha had en dat was toen nog een voorwaarde om geschiedenis te kunnen studeren. Ik had natuurlijk staatsexamen kunnen afleggen, maar via de sociale geografie hoefde dat niet. De universiteit van Groningen viel dus af omdat ik daar alleen geschiedenis had kunnen studeren.

2. Steinmetz

Uw studie jaren in Amsterdam (1928-1933) luiden de periode-Steinmetz in, die formeel zou eindigen bij het overlijden van Steinmetz in 1940, maar die feitelijk tot op de dag van vandaag voortduurt. Ik heb daar in een ander verband al uitvoerig met u over gesproken (Munters, 1979).

Ik heb je toen gezegd, dat Steinmetz ontzaglijk veel voor mij heeft betekend en dat hij na mijn ouders voor mijn vorming de belangrijkste persoon is geweest.

Steinmetz en u waren wederzijds erg op elkaar gesteld, dankzij of ondanks het feit dat u in tal van opzichten op elkaar leek. U geeft beiden bijna schoolvoorbeelden van een sterke inner-directedness te zien. Verder kunt u geen van beiden partijgangers worden genoemd. Misschien was Steinmetz dat nog meer dan u, gelet op het feit dat hij de spot kon drijven met het feminisme van zijn dagen en dat hij zich het vuur uit de sloffen kon lopen voor min of meer politiek geladen issues als de kwestie van de Boeren in Zuid-Afrika, de Russische progroms en het optreden van Engeland in de Britse koloniën. En dan niet te vergeten zijn sterke pro-Duitse gezindheid tijdens en rond de eerste wereldoorlog!

Dat is zo, hoewel hij zich met het feminisme als zodanig publiekelijk nooit zo sterk heeft beziggehouden.

Hij heeft er toch vaak over geschreven, bijna altijd in ironiserende zin.

Maar dan toch enigszins in de marge. Er is van hem nooit een uitvoerige studie over het feminisme verschenen.

Akkoord. Waar het mij nu om gaat, is dat hij zich naar mijn indruk wat eerder en gemakkelijker dan u wel eens bekende tot standpunten die controversieel lagen.

Toch is dat in zoverre onjuist, dat ook ik over allerlei zaken natuurlijk wel standpunten inneem en die – bijvoorbeeld in allerlei raden, besturen en commissies – zeer nadrukkelijk kan verdedigen. Bij mijn 25-jarig jubileum als hoogleeraar heeft J. M. Polak, de toenmalige rector-magnificus, een speech gehouden en in dat verband opgemerkt, dat ik blijk gaf van ‘onderdrukte hartstocht’. Daar had hij wel gelijk in. Maar als je je nou afvraagt of ik me over de politiek in engere zin ooit in het openbaar scherp heb uitgelaten, dan zeg ik nee.

Vindt u dat niet passend?

Nee, inderdaad. Ik heb mij altijd op het standpunt gesteld, dat je je als socioloog niet duidelijk politiek moet committeren, tenzij je bereid bent

om steeds tegenover de groep waartoe je behoort een zekere loyaliteit aan de dag te leggen. En die loyaliteit kan in strijd komen met je vrijheid om je in je vak uit te drukken zoals je moet. Dit is een duidelijk rationeel argument. Daaraan moet worden toegevoegd, dat ik mij nooit echt in de beginselen of denkbeelden van enige politieke partij in Nederland heb kunnen vinden.

Nooit? Mij is wel eens verteld dat er van u een jeugdfoto bestaat waarvan in familiekring gekscherend wordt gezegd: kijk, toen was-ie socialist.

Ik weet niet precies, over welke foto je het nu hebt. Het is wel zo, dat ik mij in mijn studietijd, het klinkt een beetje pedant, nogal heb georiënteerd in de richting van het socialisme. Dat had natuurlijk ook te maken met de mensen met wie ik omging.

Dan denk ik in de eerste plaats aan het milieu dat u bij de vrouw van Koos Vorrink, Irene Vorrink, aantrof, toen u daar in uw studententijd op kamers ging wonen.

Daar in huis bij Irene Vorrink heb ik een heleboel mensen leren kennen die uit de hoek van de toenmalige SDAP en de AJC kwamen. Ik heb er Hilda Verwey-Jonker leren kennen en natuurlijk ook de jonge Irene Vorrink, de latere minister van Volksgezondheid en wethouder van Amsterdam en niet te vergeten Koos Vorrink zelf.

Die vond het natuurlijk maar niks, dat u van die grote sigaren rookte.

Dat heb ik me nog nooit door iemand laten verbieden! Maar in die tijd had ik geen geld voor grote sigaren; grote sigaren rook ik trouwens niet. Wat mij toen al trof, was dat de SDAP enerzijds al bezig was te verburgerlijken, anderzijds de neiging vertoonde een gesloten club te worden met een zekere voldaanheid over wat men was en deed, zonder dat er sprake was van een echt sprankelend elan.

Vond u dat ook van andere politieke stromingen?

Ja. Tot het liberalisme heb ik al helemaal geen neigingen gehad. Mijn huiselijk milieu was, laat ik zeggen, vrijzinnig-democratisch. Zowel van vaders- als van moederskant was er sprake van een zeer lange traditie van vrijzinnigheid en van een neiging om zich bewust of onbewust in verlichtingsidealen te bewegen.

Daarmee schetst u een achtergrond die veel leek op de denkwereld van Steinmetz.

Jij hebt in een eerder tweegesprek gezegd, dat mensen die veel op elkaar lijken, elkaar vaak niet zo aantrekken (Munsters, 1979). Maar al leken we dan misschien op elkaar, wat ons in elkaar aantrok, was toch vooral dat we

allebei in hoge mate geïnteresseerd waren in de problematiek van ons vak. Niet in abstract-theoretische zin, dat niet. Maar in 'het menselijk gedoe', zoals Steinmetz het uitdrukte (Steinmetz, 1931, p. 246).

U bent beiden altijd sterk geïnteresseerd geweest in de concrete sociale werkelijkheid; aan theoretische bespiegelingen hebt u zich geen van beiden nooit overgegeven; allebei had u een afkeer van geklets en kouwe drukte. En evenmin als Steinmetz heeft u veel geneigdheid aan de dag gelegd om een eenmaal uitgesproken mening terug te nemen als daar misschien reden voor was. Je zou kunnen zeggen dat u, net als Steinmetz, iets autoritairs heeft.

Dat zijn van die dingen, die je van jezelf niet zo gemakkelijk kunt zeggen.

Köbben zei het, in alle voorzichtigheid natuurlijk, toen u erelid van de Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging werd (Blauw, 1978, p. 8).

Ik heb toen in mijn antwoord-speech gezegd, dat ik voor mijzelf voor de grap wel eens gekeken heb naar Adorno's F-schaal en dat ik toen al met al de indruk kreeg dat ik er vrij redelijk afkwam.

Veroorlooft u mij nog éénmaal een vergelijking met Steinmetz. Er was bij hem sprake van een grote waardering voor wat hij graag het 'kloeke' noemde (vgl. Krekel & Manger, 1933, p. 9, 11, 12). Ik heb de neiging om dat wat u betreft te vergelijken met een grote waardering voor mensen die zichzelf zijn.

Dat klopt wel geloof ik.

Heb ik het juist, dat u om die reden mensen als Fré Meis, D. U. Stikker en Jan Schaefer eigenlijk best mag, even losgezien van hun concrete opvattingen over allerlei zaken?

Over Stikker heb ik een minder duidelijk oordeel, dus die moet je buiten beschouwing laten. Maar wat Meis en Schaefer betref: die geven een stuk echtheid, geen window-dressing, te zien, al weet ik natuurlijk heel goed dat daar best op is af te dingen. Je zou kunnen zeggen, dat er bij mij in het algemeen veel waardering is voor mensen die zich niet al te geraffineerd opstellen.

Hèt grote verschil tussen u en Steinmetz is, denk ik, dat u oneindig veel praktischer in het leven staat. Daarvoor versilde uw carrière in veel opzichten radicaal van die van uw leermeester. Door uw schier ongelofelijke bestuurlijke activiteiten heeft u een gans ander leven dan Steinmetz te zien gegeven.

Dat heeft niet alleen met karakters of zo te maken, maar ook met het feit, dat deze tijd nu eenmaal een andere is dan die van Steinmetz. En voor een deel hebben natuurlijk ook toevallige omstandigheden een rol gespeeld. Overigens, als je mocht denken dat ik een rasechte bestuurder ben, heb je het naar mijn gevoel toch mis. Ik ben ook niet de man om een bepaalde zaak wat je noemt te beheren. Wat mij in mijn bestuurlijke activiteiten steeds bovenal heeft geïnteresseerd, is het creatieve element geweest.

3. Het Oldambt

U studeerde in 1933 cum laude af en promoveerde vier jaar later, opnieuw cum laude, op het eerste deel van een nog steeds onvoltooid opus over de streek waar u een groot deel van uw jeugd had doorgebracht: Het Oldambt (Hofstee, 1937). Dat speelde u niet klaar via een promotie-assistentschap.

Toen ik afstudeerde was de arbeidsmarkt verschrikkelijk slecht. Als een normaal voorland voor een afgestudeerde in de sociale geografie gold toen het leraarschap in de aardrijkskunde en/of de geschiedenis. Maar het was in die tijd buitengewoon moeilijk om in die sector vaste voet aan de grond te krijgen. Ik heb toen van alles en nog wat aangepakt: les gegeven aan een spastisch jongetje, meegewerkt aan een huiswerk cursus en meer van dat soort dingen.

U werkte in die tijd ook mee aan het onderzoek van Blonk en Kruijt naar de vrijetijdsbesteding van socialistische arbeiders (Blonk, Kruijt en Hofstee, 1936): de eerste in Nederland opgezette systematische sociografische studie van de vrije tijd en de besteding ervan (Heinemeyer, 1959, p. 155).

Ja, dat heb ik toen gedaan. Een beetje tot mijn verbazing, maar natuurlijk ook tot mijn genoegen, heb ik gemerkt dat daar nog steeds enige waardering voor bestaat.

Maar wat u in die dagen toch het meest moet hebben bezig gehouden, was naar ik aanneem uw promotie-onderzoek over Het Oldambt. Van Doorn zou later van die studie schrijven, dat die 'het dichtst de veelzijdigheidseis van Steinmetz' sociografieprogramma benaderde' (Van Doorn, 1964, p. 42).

Ik heb zelf wel eens gezegd, dat eigenlijk elke sociale wetenschapper eens een dergelijke veelomvattende studie zou moeten doen, vóór hij zich in een bepaalde richting gaat specialiseren.

Brummelkamp schreef een buitengewoon lovende recensie van Het Oldambt in Mensch en Maatschappij. Ik citeer: 'Om met de deur in huis te

vallen, lezers van *M. en M.*, dit boek is een der allerbeste in Nederland verschenen sociografieën, een in alle opzichten voortreffelijk werk' (Brummelkamp, 1939, p. 232). Wanneer hebt u eigenlijk het idee om nog een tweede deel te schrijven, opgegeven?

Dat idee heb ik nog niet helemaal definitief opgegeven! Maar het is er vanwege allerlei ander werk nog steeds niet van gekomen. Weet je, ik ben in wezen niet zo'n vreselijk systematisch mens.

Nou. . . .

In bepaalde opzichten misschien wel, maar toch niet in die zin, dat ik mijn werkzaamheden ooit in grote lijnen gepland heb. Als mensen mij vroegen om mij ergens mee bezig te houden of over iets te schrijven en ik kon een zekere greep, een zekere visie op het betreffende onderwerp krijgen, nou, dan trok mij dat vaak aan. Zo ben ik in een heleboel dingen die met mijn werk verband hielden terecht gekomen, zonder dat daar een min of meer uitgekiend plan achter zat.

Het eerste deel van uw sociografie over Het Oldambt heette: 'Vormende Krachten'. Hoe had u het tweede deel willen noemen?

Als ik het nu zou schrijven, zou het heten 'Bloei en ondergang van een plattelandsbeschaving'.

4. Privaat-docent

In 1938 wordt u privaat-docent voor de sociografie in Groningen. U was toen al verbonden aan de NETO, de Noordelijke Economisch Technologische Organisatie. Heb ik het juist, dat uit die tijd uw vertrouwdheid met problemen van ruimtelijke ordening en bevolkingsontwikkeling stamt?

Zo kan het geloof ik wel gesteld worden. Ik wil daar graag nog aan toevoegen, dat ik in die tijd ook geleerd heb, samen te werken met technische mensen. In mijn jaren bij de NETO heb ik begrip gekregen voor de aanpak van de technicus. Later heb ik daar veel aan gehad. Toen ik na de oorlog in Wageningen kwam, ben ik bijvoorbeeld al gauw begonnen met het werken met reken- en telmachines. Dat deed men toen nog niet in ons vak.

Het is misschien even een zijsprong, maar was het diezelfde technische belangstelling, die u bracht op het idee, een zgn. cartofoot te laten maken?

Ja, al ben ik daar pas later op gekomen. Kijk, ik heb toen in Groningen als het ware gevoel gekregen voor de technische kant van het wetenschappelijke werk. In de jaren '50 zocht ik naar een eenvoudig technisch hulpmiddel om de regionale verscheidenheid in ons land naar wisselende ge-

zichtspunten goed in beeld te brengen. Zo kwam ik op het idee van de cartofoot: in wezen een soort legpuzzel, met voor elke gemeente een ander stukje. Ik moet zeggen, dat ik persoonlijk aan dat apparaat erg veel heb gehad. De cartofoot werd gemaakt en in de handel gebracht door een fabrikant van legpuzzels. Ik weet niet precies, hoeveel ervan verkocht zijn, maar toch zeker enkele tientallen, ook wel aan Duitsland en Amerika.

Terug nu naar 1938, toen u – samen met Plessner – in Groningen privaatsdocent werd. Dat was niet ongebruikelijk in die dagen. Steinmetz zelf is privaatsdocent geweest en ook Von Schmidt, Kruijt, Van Heek en vele anderen waren het gedurende langere of kortere tijd. Het was een onbezoldigde betrekking.

Je mocht entreegeld, collegegeld dus eigenlijk, vragen.

Denkend aan wat Van Heek daarover schreef (Van Heek, 1977, p. 2), vraag ik mij af, op welke wijze u dat entreegeld inde. Of deed mevrouw Hofstee dat?

Ik was toen nog niet getrouwd. Maar afgezien daarvan: ik inde helemaal geen entreegelden. De instelling van een privaatsdocentschap staat, evenals die van een buitengewoon hoogleraarschap, in verband met de gedachte dat een universiteit een plaats moest wezen, waar de wetenschap vrij kon worden beoefend. Waar dus mensen die niet door de Staat werden betaald – mits zij aan bepaalde voorwaarden voldeden – de gelegenheid kregen, wetenschappelijk onderwijs te geven. In ons land heeft het privaatsdocentschap nooit zo'n hoge vlucht genomen als bijv. in Duitsland, maar evenals daar werd het ook hier wel gebruikt als een mogelijkheid om mensen aan te stellen die men niet op een vaste formatieplaats kon benoemen. Plessner en ik werden, zo zou je het nu kunnen stellen, als een soort van buitengewoon hoogleraar aangesteld, in die zin, dat we een heel kleine toelage – hooguit een paar honderd gulden per jaar – uitgekeerd kregen.

Zodat u geen collegegelden behoefde te innen.

Nee. De enige keer dat ik van mijn positie als zodanig gebruik heb gemaakt, was in de oorlog, toen de joodse studenten moesten verdwijnen. Ik had toen een joodse student onder mijn toehoorders, die een tijdlang rustig bleef komen. We hadden toen een pedel die NSB-er geworden was en die zei: meneer Hofstee, dat mag niet. Ik heb toen geantwoord, dat ik privaatsdocent was en niks te maken had met opdrachten die van Rijkswegen gegeven waren aan door het Rijk aangestelde docenten.

U werd dus praktisch zonder honorarium privaatsdocent. U had er kennelijk nogal wat voor over. Moet ik dat ambitie noemen?

Zo mag je 't noemen. Wat er ook wel achter zat, was het gevoel van een zekere verplichting wanneer je voor dit soort dingen gevraagd werd. Ik had van Steinmetz een bijzonder hoge opvatting van de plaats en functie van de academicus en de wetenschapsbeoefenaar meegekregen en dat hield in mijn geval in, dat je zo'n verzoek niet zomaar afwees.

Samen met Plessner ging u in 1938 het eerste sociologische instituut in Nederland bemannen. Plessner was uit Duitsland uitgeweken, wat verband hield met zijn joodse afkomst. Leverde hem dat in de oorlog geen moeilijkheden op?

Schijnbaar niet. Maar ik moet zeggen, dat ik dat nooit zo goed heb begrepen. Ik weet wel, dat Plessner zijn positie in Groningen onder andere te danken had aan Buytendijk. Hoe het verder precies zat, weet ik niet, maar Plessner heeft tot ver in de oorlog gewoon kunnen werken. Hij reisde ook soms gewoon door Nederland, midden in de oorlog en is ook nooit echt ondergedoken. Maar hoe hij dat allemaal klaarspeelde: ik heb daar nooit hoogte van gekregen.

Plessner was de socioloog en filosoof, u was de sociograaf. Wat betekende dat nu in de praktijk?

Ik gaf een inleidend college sociografie, in hoofdzaak voor doctoraalstudenten in de rechten. Je zou kunnen zeggen: over hoe je wetenschappelijk onderzoek moet aanpakken en wat daar allemaal bij komt kijken. Maar het was nog niet direct een strikt methodiek-college. En verder deden we ook concreet onderzoek. Wat dat betreft kun je denken aan de studie van Buurman over de tabaksindustrie in Groningen (Buurman, 1948). En wat Plessner betreft: onder zijn leiding werkte bijvoorbeeld Beerling aan zijn studie over Max Weber (Beerling, 1946).

Op Oudejaarsavond 1943 werd u opgepakt en via het Groningse politiebureau overgebracht naar Vught – officieel als gijzelaar. Kwam die gijzeling als een blikseminslag bij heldere hemel?

De ware toedracht werd je in die dagen natuurlijk nooit verteld. Maar ik denk wel, dat mijn activiteiten voor de Nederlandse Unie ermee te maken hadden, temeer omdat ik daar eind '40 was weggelopen omdat ik er bezwaar tegen had dat bepaalde personen in de Nederlandse Unie nogal in de Duitse richting gingen werken.

Over uw rol in de Nederlandse Unie en over uw uittreding daaruit heeft Lou de Jong summier geschreven (De Jong, 1972, p. 825, 835, 844). Hoe bent u bij de Nederlandse Unie terechtgekomen?

Een paar jaar voor de oorlog richtte de toenmalige Commissaris van de

Koningin in Groningen, Linthorst Homan, de zgn. Groninger Gemeenschap op, met de bedoeling om wat meer interesse te kweken voor Groningen als economische, sociale en culturele entiteit – om het zo maar eens te noemen. Daar zijn toen de zgn. Groninger Dagen uit voortgekomen. De eerste Groninger Dag werd, als ik mij niet vergis, in 1938 gehouden. Ik ben bij de Groninger Gemeenschap verzeild geraakt door in te gaan op een verzoek om op zo'n Groninger Dag te spreken en later door met enkele anderen een plan te maken voor een soort tentoonstelling over de historische ontwikkeling van Groningen. Enfin, van het een kwam het ander. Toen Linthorst Homan lid werd van het Driemanschap van de Nederlandse Unie, haalde hij mij eind augustus 1940 over om met nog enkele anderen uit het Noorden te gaan werken bij de staf van de Unie. Dat duurde overigens maar kort, want binnen het Driemanschap waren de meningen over de houding die tegenover de bezetter moest worden ingenomen sterk verdeeld. In november '40 heb ik Eindhoven – die binnen het Driemanschap de anti-Duitse richting vertegenwoordigde – geschreven, dat ik mijn activiteiten zou staken wanneer bepaalde mensen, met wie ik toen te maken had en die steeds meer in de Duitse richting gingen werken, niet zouden vertrekken. Toen ik op die brief geen antwoord kreeg, ben ik opgestapt.

Hoe lang heeft u in Vught gezeten en met wie?

Ik belandde in januari 1944 in Vught, officieel als gijzelaar, maar wel in een strafkamp. Je had daar van allerlei mensen: joden, jehova's getuigen, criminelen enz. Die waren van elkaar te onderscheiden door een bepaalde 'lap' op hun gevangenenuniform. Ook de gijzelaars – onder wie Muntendam, die ik daar goed heb leren kennen – hadden zo'n aparte 'lap'. In april '44 werd ik weer vrijgelaten.

Bent u toen gedurende de rest van de oorlog ondergedoken?

Nee, niet echt ondergedoken. Mijn werk als privaat-docent lag natuurlijk stil. Maar de NETO draaide zo goed en zo kwaad als dat ging door. Wel heb ik een tijdlang buitenshuis geslapen.

5. Naar Wageningen

In 1946 wordt u in Wageningen benoemd tot hoogleraar in de sociale en economische geografie, alsmede de sociale statistiek. Kooy heeft dat 'sociologische penetratie onder valse vlag' genoemd (Kooy, 1971, p. 10).

Dat was een grapje van Kooy. Ik heb tegen de benoemingscommissie direct gezegd, dat de economische en sociale geografie door mij als socio-

grafie zou worden opgevat. Daar had men niet het minste bezwaar tegen.

Uw benoeming kwam af, hangende een andere benoeming tot buitengewoon hoogleraar in de sociografie in Groningen. Vond u dat eigenlijk niet jammer, vooral ook omdat u Groningen moest verlaten?

Ik was natuurlijk erg op Groningen gesteld, maar ik vond het voor mijzelf beter, dat ik er eens uitging na al die jaren.

Eind 1947 deed zich opnieuw een mogelijkheid voor om naar Groningen terug te keren, nu als gewoon hoogleraar. Vormde dat geen aanleiding om uw besluit nog eens in heroverweging te nemen?

Wat noem je heroverwegen? Natuurlijk heb ik het desbetreffende verzoek uit Groningen niet zomaar naast me neergelegd, maar ik heb toen niet echt serieus overwogen om die mogelijkheid aan te grijpen.

Ook niet de mogelijkheid, opnieuw een jaar later, om de leerstoel voor de sociale geografie aan de Gemeente-Universiteit in Amsterdam te gaan bezetten?

Daar heb ik wèl serieus over gedacht. Niet, dat ik op zichzelf genomen nou zo erg graag naar Amsterdam wilde, maar ik vond dat ik niet zomaar voorbij kon gaan aan het verzoek om de leerstoel van Steinmetz te gaan bezetten. Ik was achteraf eigenlijk blij, dat men het in Amsterdam uiteindelijk liet afweten vanwege de voorwaarden die ik stelde. Ik had namelijk een paar verlangens – wat de huisvesting betreft en op het personele vlak – waaraan curatoren best tegemoet wilden komen, maar de betreffende wethouder niet. Daarop ketste het af.

Overvraag u misschien, uw naar ik aanneem tamelijk bescheiden positie in Wageningen in aanmerking genomen?

Die positie was misschien wel bescheiden, maar ik beschikte hier dan toch maar ruimschoots over de hulpmiddelen die ik voor mijn werk nodig dacht te hebben, zowel personeel als materieel. Nee, ik was er echt niet rouwig om, dat Amsterdam niet doorging. Kruijt en Van Heek, die zelf intussen allebei hoogleraar geworden waren in Utrecht resp. Leiden, hebben nog een keer geprobeerd om de Amsterdamse wethouder tot een soepeler opstelling te bewegen en die werd van zijn kant ook heel wat inschikkelijk, maar toen had ik er inmiddels helemaal geen zin meer in.

En toen werd De Vries Reilingh het. Was het niet een beetje onvriendelijk tegenover hem, dat Kruijt en Van Heek voor u opkwamen en hem daarmee in de kou lieten staan?

Nee, zo lag het niet. Pas toen ik definitief nee had gezegd, zijn ze in Amsterdam opnieuw gaan zoeken. Toen pas is na enig overleg De Vries Reilingh in het gezichtsveld gekomen.

6. Onderwijsman

Van stonde af aan hebt u zich in Wageningen bezig gehouden met de opbouw en uitbouw van het onderwijs en onderzoek in de maatschappijwetenschappen. U speelde een belangrijke rol bij de ontwikkeling van onderwijs en onderzoek op het terrein van niet alleen de sociologie maar ook dat van de economie, de huishoudkunde, de sociale geschiedenis en de sociale psychologie – dat is nogal wat! Na 1956 wordt het mogelijk om in Wageningen af te studeren als agrarisch socioloog, met een ingenieurstitel.

De vorming van die zelfstandige studierichting was, als je dat mocht denken, niet bepaald mijn eerste prioriteit. Eigenlijk had ik in '56 het liefst een combinatie gezien waarbij de sociologie en sociografie sterker in de economie-opleiding geïntegreerd zouden zijn dan tot dan het geval was. Maar toen de economen daar niet zoveel in bleken te zien en er toch een herziening van het Landbouwhogeschool-statuut op stapel stond, moest de knoop op een gegeven moment worden doorgehakt.

In 1970 wordt dat statuut nogmaals gewijzigd en wordt het mogelijk zich niet alleen in de agrarische sociologie te specialiseren, maar ook in de gezinssociologie, de voorlichtingskunde, de planologie, de recreatiesociologie en de marktkunde. Vindt u dat de Wageningse opleiding daarmee volledig vergelijkbaar is geworden met die van Amsterdam, Utrecht of Groningen?

Gelukkig niet! Wanneer wij hier precies hetzelfde zouden doen als elders, konden we beter ophouden! Ons aantal studenten schommelt nu, afgezien van de bijvakstudenten rond de 140. Als je die zou verspreiden over de bestaande sociologische studierichtingen elders, zou men het daar nauwelijks merken. Het zou geen enkele zin hebben, er in Wageningen een eigen studierichting op na te houden, wanneer de Wageningse opleiding niet een eigen signatuur zou hebben. En die hééft zij! De specifiek Wageningse oriëntatie op de natuurwetenschappen en de sterke praktijkgerichtheid die door de combinatie met allerlei andere, soms alleen in Wageningen gedoeerde vakken wordt mogelijk gemaakt, is èn wetenschappelijk èn maatschappelijk van grote betekenis. We kunnen daardoor op een zinvolle wijze aan de sociologische opleiding hier een ander gezicht geven dan de andere universitaire opleidingen in Nederland.

Wie het heeft over u als 'onderwijsman', denkt stellig aan u als iemand die zich niet alleen in Wageningen, maar vooral ook op nationaal niveau, bijvoorbeeld binnen de Academische Raad, heeft bezig gehouden met allerlei problemen die het wetenschappelijk onderwijs betreffen. Ik kom daar graag zo dadelijk nog even op terug, maar wilde u nu eerst bepalen bij uw

rol van docent en die van promotor. De verstandhouding met uw studenten moge misschien nooit zo erg intiem zijn geweest, bepaald slecht is die nooit geworden, ook niet rond het begin van de jaren '70.

Tot voor een jaar of tien was die verstandhouding gewoon prettig. Dat bleek op de colleges, bij de examens, op de werkweken die we toen nog organiseerden en op de avondjes bij mij thuis met groepjes doctoraalstudenten. Later werd dat anders. De sfeer van vertrouwen viel weg, het gevoel van saamhorigheid verdween. De discussies werden wat agressiever en korzeller – hoe zal ik dat uitdrukken? – en ik kreeg wel eens de indruk dat men mij ervan verdacht dat ik in mijn onderwijs bewust bepaalde ideologische doeleinden nastreefde. Kortom, het ging ontbreken aan gelijksporigheid. Hoewel dat inmiddels alweer wat veranderd is, is daarmee de verstandhouding van vroeger nog niet teruggekeerd.

Studenten plegen niet bij u in en uit te lopen. Soms lijkt het of er een zekere drempelvrees bestaat.

Dat denk ik ook wel eens. Ik zeg erbij, dat ik dat betreur en dat het mij ook verbaast. Ik kan er geen enkele objectieve reden voor aanduiden.

Misschien een zekere afstandelijkheid in de omgang? Uit het feit dat u studenten wel correct en hoffelijk bejegt maar hen niet tutoyeert, leiden zij wellicht af dat u die afstandelijkheid niet wilt doorbreken.

Ik heb m.b.t. het tutoyeren en bepaalde omgangsvormen opvattingen die wat afwijken van wat tegenwoordig doorsnee is. Dat beseft ik best. Maar voor mij betekent tutoyeren dat je iemand als het ware trekt in de kring van degenen met wie je een goeie persoonlijke relatie hebt. Vroeger was er geen sprake van dat docenten studenten tutoyeerden. Dat is een nieuwe ontwikkeling en eerlijk gezegd heb ik me niet genoodzaakt gevoeld om daaraan mee te doen. Maar het is natuurlijk nooit mijn bedoeling om studenten een zekere drempelvrees te bezorgen. Soms zit ik trouwens uren met een student te praten, bijv. over een scriptie-onderwerp en natuurlijk ook bij mondelinge examens. Een examen is voor mij geen vraag-en-antwoord-spel, maar een min of meer diepgaand gesprek, waaraan ikzelf intensief deelneem.

Behalve in het afnemen van examens hebt u altijd veel tijd gestoken in het geven van colleges en, waarschijnlijk nog meer, in het schrijven van collegedictaten.

Ik heb een kast vol met hele stapels collegedictaten die ik in de loop van de jaren geschreven heb. Het dictaat van differentiële sociologie (Hofstee, 1976) heeft mij zeker enige duizenden uren gekost. Ik vind dat goed bestede tijd. Een goed collegedictaat vind ik nog altijd een uitstekend hulpmiddel

bij het onderwijs zoals ik dat graag geef.

Rond de 25 promovendi hebben onder uw leiding hun proefschrift voltooid. Ik heb eens een paar voorwoorden van die dissertaties doorgenomen en daarbij opgemerkt dat men u graag prijst om de vrijheid die u toestond. Wat niet werd neergeschreven maar misschien wel gedacht, was dat gevoelens van vrijheid wel eens konden grenzen aan gevoelens van verlatenheid.

Dat is bij sommigen misschien wel eens zo geweest, maar dat wil niet zeggen, dat ik deze dingen verwaarloosde. Sommige dissertaties zaten in manuscriptvorm al zo goed in elkaar, dat ik er niet zoveel aandacht aan hoefde te besteden. Maar er zijn ook promovendi geweest, waar ik geweldig achteraan heb gezeten.

7. Bestuurder

U heeft daarnet gezegd, dat u zichzelf niet zo'n rasechte bestuurder vindt. Desondanks heeft u zich als vrijwel geen ander tientallen jaren met bestuurlijke problemen bezig gehouden in haast ontelbaar veel raden, commissies en dergelijke: in de Academische Raad, in de Onderwijsraad, in de Commissie Posthumus, in de Commissie Van Os, in de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid, in het Isonevo en later het SISWO, in de NSV (nu NSAV), in de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Academie, in de Rijksdienst IJsselmeerpolders, in de Wetenschappelijke Commissie van de Rijksdienst voor het Nationale Plan, in de Centrale Commissie voor de Statistiek, en ga zo maar door. U geeft de stoot tot de oprichting van de Europese Vereniging voor Agrarische Sociologie, bent voorzitter van het Nederlands Interuniversitair Demografisch Instituut, voorzitter van de Stuurgroep van het Nationale Programma voor het Demografisch Onderzoek – er komt geen eind aan! Je vraagt je dan af: is die man eigenlijk wel zo inner-directed? U lijkt iemand te zijn, die zich gemakkelijk liet strikken voor van alles en nog wat op zijn vakgebied en maar moeilijk nee kon zeggen.

Wat zal ik daarop antwoorden? Kijk, ik heb mij voor allerlei functies nooit duidelijk kandidaat gesteld; ik werd er altijd voor gevraagd.

Dat bedoel ik nu juist!

Maar dan vergeet je, dat ik een heieboel functies waarvoor ik gevraagd werd, niet heb aanvaard. En natuurlijk heb ik ook af en toe 'opruiming' gehouden. Verder moet je bedenken, dat ik in een aantal commissies waarvan ik lid ben geweest, niet zo vreselijk actief was.

U was vaak ergens lid van, vermoedelijk nog vaker voorzitter, maar bij mijn weten nooit secretaris.

Dat is juist en dat houdt enerzijds verband met het feit dat ik geen typische uitvoerder en beheerder ben, anderzijds met de praktische onmogelijkheid om al te veel tijd in zoveel verschillende commissies, raden en besturen te steken.

Kunt u, heel in het algemeen gesproken, zeggen waarom u zo vaak inging op het verzoek om ergens bestuurlijke verantwoordelijkheid voor te gaan dragen?

Er waren altijd clubs waarin ik terecht kwam omdat ik al in een andere club zat. Toen ik bijv. voorzitter was van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Academie, heb ik het voorzitterschap van heel wat subcommissies op mij genomen, omdat dat nuttig was voor het geheel. Waarom ik dat deed? Je zou kunnen zeggen: het trok mij steeds, wanneer ergens een interessante problematiek lag.

Ik heb nog een paar andere mogelijke verklaringen overwogen die elkaar onderling niet behoeven uit te sluiten en die ook niet met uw brede belangstelling in strijd behoeven te zijn: eerzucht, plichtsbetrachting en geloof in de betekenis van de eigen inbreng.

Dat zijn vreselijk ingewikkelde dingen! Ik geloof niet, dat ik overmatig eerzuchtig ben. Glansfuncties heb ik altijd vermeden. Ik heb jarenlang in het bestuur van de Landbouwhogeschool gezeten, maar ik ben nooit rector magnificus geweest, ofschoon het mij verschillende malen gevraagd is. Representatie ligt mij niet. Dat soort eerzucht heb ik nooit gehad.

Kooy schreef: 'Indien hem eerzucht niet vreemd is, dan vestigt hij toch in en door de aard van zijn beleidsvormende activiteiten de indruk, meer te worden gestuwd door plichtsgevoel dan door eerzucht' (Kooy, 1971, p. 37). En even verder heeft hij het over uw 'nooit aflatende onbaatzuchtig ijveren voor de publieke zaak' (Kooy, p. 39). Wordt u inderdaad zo sterk door plichtsbetrachting gedreven?

Dat is wel erg mooi gesteld. Wat bij mij steeds een grote rol heeft gespeeld, was – ik zei het al – interesse voor het probleem. Niet het besturen als beheren, maar bestuurlijke creativiteit: waar wil je heen, hoe kun je iets opbouwen, hoe kun je voor een belangrijke zaak de nodige middelen krijgen, hoe kun je iets zó organiseren dat het gaat lopen – kijk, dat heeft steeds mijn grote interesse gehad.

Op een congres van de Europese Vereniging voor Agrarische Sociologie in Münster heeft u er op gewezen, dat het geloof in effectieve inbreng in be-

leidsprocessen vaak te hoog gespannen is (Hofstee, 1970). Zei u dat niet ook een beetje tegen uzelf?

Ik heb toen gezegd, dat je korte-termijn-effecten niet moet overschatten. Het effect op langere termijn is vaak groter dan je denkt. Ik ben bijvoorbeeld hoe langer hoe meer tot de overtuiging gekomen, dat de bijdrage van de sociale wetenschappen aan het beleid veel meer ligt in, laat ik zeggen, het klinkt misschien wat arrogant, de educatie van de beleidslieden, via zinnig onderzoek, dan in het direct aanwijzen van de richting waarin zich het concrete beleid zou moeten ontwikkelen.

Het blijft een intrigerende vraag, hoe u het hebt klaargespeeld om zoveel dingen tegelijk te doen. Ik heb er een hypothese voor bedacht, die hierop neerkomt, dat u een 'essentialist' bent: iemand die heel snel en haast intuïtief hoofdlijnen en bijzaken van elkaar weet te onderscheiden en die verder au fond alleen maar geïnteresseerd is in hoofdzaken en in die details, die relevant zijn voor die hoofdzaken. Ik haal er die details bij, omdat u op z'n tijd best een pietje precies bent en kunt zijn, bijvoorbeeld wanneer het gaat om nauwkeurige demografische analyses (vgl. Hofstee, 1977).

Dat is geloof ik inderdaad wel zo. Maar aan de andere kant zou het verkeerd zijn, te denken dat ik gewend ben om voor mijzelf de aandacht voor de grote lijnen op te eisen, om dan aan anderen als aan een soort van koelies de rest over te laten. Wat hierbij een grote rol speelt, is dat ik vaak erg veel geluk heb gehad met de mensen waarmee ik op bestuurlijk terrein samenwerkte. Bijna altijd kon ik er op vertrouwen, dat allerlei zaken door anderen goed behartigd werden. Ik ben bijvoorbeeld niet iemand, die zich graag in begrotingen verdiept; het is dan plezierig, er op te kunnen vertrouwen dat er anderen zijn die daar meer kaas van hebben gegeten dan ik.

Hebt u nooit eens in een commissie gezeten, waarvan u het gevoel had dat de zaken verkeerd zouden lopen als u niet steeds goed wakker bleef?

Nee, niet in die zin. Ik heb wel eens in commissies gezeten, waarin ik bepaalde zaken persoonlijk min of meer naar mij toetrok omdat ik het gevoel had dat er anders niet voldoende zou gebeuren. Niet omdat de mensen niet deugden, maar omdat men in een impasse verzeild was waardoor men tot bepaalde dingen gewoon niet kwam. Neem nou dat boekje van mij over het milieuprobleem (Hofstee, 1972): dat is niet ontstaan vanuit een sterke behoefte mijnerzijds om mij met dat probleem bezig te houden, maar omdat we ons vanuit de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Academie realiseerden, dat het om een enorm belangrijk probleem ging, waar wat aan gedaan moest worden. Er is toen een commissie voor in het leven geroepen, waarvan ik voorzitter werd. Binnen die commissie hebben we er

toen in den brede over gepraat, maar we zagen al gauw dat we geen steek zouden opschieten, wanneer er niet een stuk op tafel kwam. Vanuit de overtuiging, dat er nu eenmaal iets moest gebeuren, ben ik toen dat boekje gaan schrijven. Maar ik heb mij er naderhand beslist van onthouden, op dat terrein verder te gaan.

Dus toch plichtsbetrachting.

Noem het maar zoals je wilt. Ik kan moeilijk dingen die niet goed lopen hun gang laten gaan.

8. Publicist

U heeft – ik ben geneigd te zeggen: tussen de bedrijven door – kans gezien, tegen de 200 publikaties het licht te laten zien. Toch krijg ik bij u niet de indruk, dat u het slachtoffer bent van een soort publiciteitsdrift. En evenmin heb ik het gevoel dat er achter al dat geschrijf een behoefte schuilt om bijv. onvermogen om andere uitingsmogelijkheden te benutten, te compenseren.

Ik heb veel 'op bestelling' geschreven. Maar toch steeds alleen als ik zicht en greep op het betrokken onderwerp had gekregen. En ik heb het geluk, dat ik op allerlei problemen van soms heel diverse aard, vaak wel een visie kan krijgen. Bij het schrijven van een artikel gaat het eigenlijk net als bij mijn bestuurlijke werk: ik word al gauw enthousiast voor de zaak.

Uw vele publikaties hebben zelden of nooit het karakter van belijdenisgeschriften, noch politiek noch theoretisch.

Niet nadrukkelijk, inderdaad. Toch zit er misschien meer 'belijdenis' in, als je het zo wilt noemen, dan je wellicht denkt.

Jawel, maar dan toch vanuit een, hoe dan ook te definiëren, 'vrijzinnig' standpunt (vgl. Kooy, 1971, p. 12).

Dat zit er bij mij wel in, ja.

Kruijt schreef over Steinmetz dat die op zijn colleges vaak bijna pathetisch uitriep, 'dat het zo nuttig en nodig is, zo verfrissend en inspirerend, een bad te nemen in de zee van feiten, daarin onder te duiken, zich er voortdurend in te bewegen – om er zich maar steeds van bewust te blijven, hoe groot die verscheidenheid is'. Kruijt vervolgt dan: 'Daar tussen door klonk duidelijk, dat Steinmetz ook van die verscheidenheid hield! Hier komen wij', aldus nog steeds Kruijt, 'tot de diepere verklaring van zijn voorkeur voor een concrete sociologie en differentiële sociologie, zoals hij de sociografie

ook wel noemde' (Kruijt, 1963, p. 37).

Met dat laatste had Kruijt het bij het verkeerde eind.

Maar verder zou dit citaat voor een groot deel ook op u betrekking kunnen hebben. U houdt inderdaad van verscheidenheid. U heeft daar in heel wat publikaties, te beginnen met uw inaugurele rede in Wageningen (Hofstee, 1946), blijkt van gegeven.

Als voorzitter van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad heb ik eens van een van de leden afscheid moeten nemen, en toen, verwijzend naar onze heel uiteenlopende karakters gezegd dat ik voor mijzelf wel eens de neiging had om de woorden van de Farizeeërs om te draaien en te zeggen: 'Heer, ik dank u dat zij niet zijn zoals ik!' Epigonendom vind ik ronduit griezellig; als ik een enkele keer iets in die zin ten opzichte van mijzelf bemerk, voel ik mij in hoge mate gegeneerd.

Waar staat 'verscheidenheid' tegenover? Waarvan houdt u niet als u wèl van verscheidenheid houdt? Is het zoiets als 'Vermassung'?

Kijk, ik vind het leuk dat de wereld verscheidenheid kent. Ik houd bijvoorbeeld van de hoge mate van maatschappelijke en landschappelijke verscheidenheid van ons land. In dat opzicht vind ik ook Europa aantrekkelijk, in tegenstelling tot de sterke mate van uniformiteit van een land als Amerika. Daarmee hangt misschien ook mijn belangstelling voor de geschiedenis samen: de verscheidenheid in het verleden boeit mij in hoge mate. En dat niet alleen. Meteen rijst de vraag, hoe die verscheidenheid te verklaren is. Je kunt dus zeggen, dat aan het positief ervaren van verscheidenheid als zodanig voor mij onverbreekelijk de vraag naar het waarom ervan verbonden is.

Is uw liefde en belangstelling voor maatschappelijke differentiatie naar uw eigen gevoel biografisch verklaarbaar? Heeft Steinmetz er iets mee te maken?

Nee, Steinmetz staat hier los van. Ik wou haast zeggen, dat ik ermee geboren ben. Als klein kind had ik al een levendige belangstelling voor geografische en historische verscheidenheid. En de vraag naar het waarom ervan heeft mij al heel mijn leven bezig gehouden. Vanuit die vraag ben ik gekomen tot de differentiële sociologie. Daarin moet je vooral een poging zien om wegen te vinden om die verscheidenheid te begrijpen (Hofstee, 1976).

Kruijt schreef ook: 'De sociografie moet de speculatieve fantast tot een positieve realist maken' (Kruijt, 1963, p. 37). Toen ik dat las, dacht ik: Hofstee zou best een zo'n speculatieve fantast kunnen zijn; maar hij weet dat

net zo lang te camoufleren tot hij over voldoende feiten beschikt om als positieve realist voor de dag te komen.

Daar is wel iets van waar. De creatieve fantasie speelt in mijn wetenschappelijke werk een bijzonder grote rol. En het is inderdaad zo dat ik niet zo gauw een opvatting naar voren breng als ik die niet tevoren van een voor- en achterkant heb voorzien, om het zo maar eens uit te drukken. Er is meestal heel wat denkwerk en feitenverzameling aan vooraf gegaan.

Dat maakt het wel eens moeilijk met u te discussiëren. Uw werkwijze leidt er gemakkelijk toe, dat u zichzelf altijd gelijk kunt geven.

Daar wilde ik net op terugkomen. Jij zei, dat ik niet zo gauw een mening prijs geef en dat is misschien ook wel zo, maar als ik een mening heb, heb ik die voor mijzelf en naar mijn eigen gevoel in de regel al vrij behoorlijk gefundeerd.

Het is, denk ik, voor de lezers, van uw publikaties wel eens jammer, dat zij niet te maken krijgen met een stuk waarin gewikt en gewogen en met hypothesen gestoeid wordt, van welke hypothesen er dan gaandeweg een paar door de mand vallen en een paar andere overeind blijven. U bent meestal al vanaf het begin van een betoog heel solide bezig. Dat u, voordat u met zo'n betoog begon, voor uzelf al allerlei hypothesen verworpen had, laat u de lezer vaak niet meebeleven.

Soms wel. In het boek waarmee ik op dit moment bezig ben, komt een hele serie hypothesen aan de orde en die worden stuk voor stuk kritisch behandeld. Maar toegegeven: het zijn in dit geval niet mijn hypothesen.

Hoe gaat dat boek heten?

Het gaat over de ontwikkeling van de landbouw in Groningen als probleem van sociale verandering. Ik zoek nog naar een wat sprekender titel die toch goed de inhoud dekt. Zo in de trant van 'Bouwland, grasland en klover' – maar dat is vermoedelijk nogal subtiel.

9. Theoretisch non-conformist

U zei in uw speech bij de aanvaarding van het ere-lidmaatschap van de NSAV dat u grote bezwaren hebt tegen het structureel-functionalisme (Blauw, 1978, p. 9). Tegen de functionele analyse als methode of (ook) tegen bepaalde structureel-functionalistische postulaten?

Ik heb bezwaar tegen de feitelijke werkwijze van de structureel-functionalisten bij hun onderzoek en dan vooral tegen de uitsluitend synchronische benadering. Dat vind ik grondig fout. Daarmee raakt immers een heel

stuk van de verklaringmogelijkheid onder de tafel! En ik heb grote bezwaren tegen het niet uitdrukkelijk aanvaarden van de cultuur als althans ter dele onafhankelijke variabele. Daardoor ontbreekt het bij het structureel-functionalistisme aan een werktuig om sociale veranderingen – behalve de zgn. petty change – aan te pakken.

Heeft u hier bepaalde functionalisten op het oog?

Nou, ik doel hier op de totaliteit van de gangbare Amerikaanse sociologie sedert het begin van de jaren '30. Je moet niet alleen kijken naar mensen als Merton, die geprobeerd hebben allerlei correcties aan te brengen. Het gaat mij om het totale beeld van de Amerikaanse sociologie, zoals die zich als 'new sociology' vanaf het eind van de jaren '20 begint af te tekenen.

Is het niet merkwaardig, dat u als socioloog niet in de laatste plaats bekendheid geniet vanwege uw werken met een van Malinowski afkomstig begrip dat typisch uit de functionalistische hoek is gekomen: het cultuurpatroon?

Dat vind ik niet. Ik bedoel: ik vind dat helemaal niet een zo uitgesproken functionalistisch begrip. Voor mij zijn cultuurpatronen, zoals ik ermee gewerkt heb, niet alomvattend voor het sociale leven. Ze vormen een element, maar daarnaast is er een reeks van andere verschijnselen die het totale, concrete beeld bepalen. Verder heb ik de cultuurpatronen, zoals ik daarover gedacht en geschreven heb, steeds gezien in hun diachronische ontwikkeling. Bij het onderzoek dat vanuit Wageningen is verricht door bijv. Benvenuti (1961), Van den Ban (1963) en Bergsma (1963) zijn cultuurpatronen ook synchronisch benaderd. Dat verwerp ik niet, maar bij mij heeft steeds voorop gestaan, dat cultuurpatronen alleen dan goed begrijpelijk worden, wanneer je ze ook in diachronisch verband bestudeert. In het synchronisch functionalisme kan men in principe niet veel verder komen dan het constateren van het bestaan van bepaalde gelijktijdigheden. Neem nou bijvoorbeeld de constatering dat het moderne cultuurpatroon correleert met – laat ik zeggen – landbouwonderwijs. Dat correleert inderdaad, maar er wordt in wezen niets mee verklaard. Het moderne cultuurpatroon komt voort uit de verlichting (en wat daaraan is vooraf gegaan) en het demonstreerde zich op een gegeven moment al bij boeren toen er nog helemaal geen landbouwonderwijs was! De factor landbouwonderwijs is dus in deze tijd misschien wel een conditionerende factor, maar hij verklaart het ontstaan van een cultuurpatroon niet.

Kan ik uw betrekkelijke bewondering voor Karl Popper (Blauw, loc. cit.) in verband brengen met een zekere waardering voor zijn visie op de verlichting?

Onder andere. In het algemeen kan ik ook met Popper meegaan in zijn kritiek op de Frankfurter Schule. Maar – en dat heb ik toen ik erelid van de NSAV werd ook gezegd – ik vind anderzijds Poppers eis van falsificatiemogelijkheid te hoog. Als alle sociologische theorieën zouden moeten voldoen aan die eis, zouden zeer vele wegvallen. Immers, bij heel veel sociologische theorieën kun je niet zomaar zeggen dat ze niet kloppen, wanneer je ze confronteert met de empirie. Als een theoretisch verwachtbare regelmatigheid zich niet voordoet in de concrete werkelijkheid, kan dit liggen aan bijzondere omstandigheden en hoeft dat nog helemaal niet te betekenen dat de theorie niet klopt.

Zet u nu niet de deur wijdopen voor speculatie?

Dat geloof ik niet. Als een theoretisch te verwachten verschijnsel in een concrete situatie niet optreedt, wil dit lang niet altijd zeggen, dat de theorie daarmee gefalsifieerd en dus verworpen is. Veel sociologische theorieën zijn waardevol zonder dat aan de falsificatie-eis van Popper is voldaan.

Ook de ideeën van de Frankfurters zijn veelal niet langs logische of empirische weg te falsifiëren.

Natuurlijk niet.

Desondanks heeft u het gewaagd, te zeggen: 'De Frankfurter Schule is een ramp voor de sociologie' (Blauw, loc. cit.).

Jazeker, maar ik draai de zaken niet om! Ik zeg niet, dat theorieën die niet falsifieerbaar zijn, goed zijn! Ik zeg ook niet, dat je er maar op los moet praten! Je kunt een theorie een heel grote mate van waarschijnlijkheid geven en met een theorie kan in de praktijk soms uitermate goed te werken zijn, zonder dat die theorie tot aan de laatste halve procent aan de falsificatie-eis voldoet. Daar gaat het om.

En u vindt, dat de Frankfurters die eis helemaal naast zich neerleggen?

Wat ik vooral tegen de Frankfurters heb, is in de eerste plaats dat zij van de wetenschap eenvoudig een machtsinstrument maken. De hele gedachte van de eenheid van Theorie und Praxis betekent, dat je de wetenschap gebruikt terwille van bepaalde politieke machtsvorming. Dat is mijn eerste bezwaar. Mijn tweede bezwaar is, en nu let ik vooral op de ontwikkeling van de wetenschap, dat de Frankfurters geen barst hebben gedaan aan het aangeven van nieuwe wegen voor onderzoek. Ik vind hun bijdrage aan het onderzoek ronduit negatief: ze hebben mensen van onderzoek afgehouden!

'Het symbolisch interactionisme', heeft u tenslotte gezegd, 'spreekt me wel aan, maar is meer sociale psychologie; waar het ophoudt, wordt het vaak voor de sociologie interessant' (Blauw, loc. cit.).

Ik heb toen een beetje badinerend gesproken, dat begrijp je natuurlijk wel. Het symbolisch interactionisme heeft bepaalde trekjes die ik erg waardeer. Ik heb bijvoorbeeld zeker waardering voor de mogelijkheid die vanuit dit perspectief is ontwikkeld om visie te krijgen op afwijkend gedrag. En ik vind het vaak verhelderend, hoe het hele proces van stereotypering van afwijkers en de etikettering van hun gedragspatroon vanuit het symbolisch interactionistisch perspectief beschreven wordt. Mijn bezwaar is echter, dat men nogal vaak bij sociaal-psychologische vraagstellingen blijft staan en niet doorstoot tot het sociologische probleem van het waarom van een dergelijke etikettering: waarom drukt de samenleving op een gegeven moment aan juist die en die afwijkers juist dat en dat stempel op?

10. Voorman

Van Doorn, nu niet direct een uitgesproken symbolisch interactionist, drukte u, nu niet direct een uitgesproken afwijker, destijds óók een etiket op. Hij noemde u: 'de voorman van de Wageningse School' (Van Doorn, 1964, p. 72). U bent wel vaker zo genoemd. Waaraan zou u dat predikaat te danken hebben?

Ik voel mij helemaal geen scholienstichter. Ik heb het al eerder tegen je gezegd, een typische systematicus ben ik niet. En ik hou niet van epigonen. Dogmatisch ben ik ook al niet. Nee hoor, ik ben helemaal geen voorman van een school. Het hele idee om één bepaalde visie op de sociale wetenschap te hebben en die door te drijven bij jezelf en je leerlingen – dat ligt mij volstrekt niet.

Uw antwoord maakt de laatste vraag die ik u had willen stellen min of meer overbodig: zou de Wageningse School met uw vertrek misschien ophouden te bestaan?

In de eerste plaats vind ik het dus zelf geen school. Maar voor zover die er naar de mening van anderen wél zou zijn, ligt de toekomst ervan niet in mijn, maar in jullie handen. Wat mijn opvolger betreft: het laatste waaraan ik behoefte heb, is aan een epigoon. Wat ik gezien heb aan hoogleraren – waaronder heel beroemde – die door epigonen werden opgevolgd, is bijna steeds op een eindeloos fiasco uitgelopen. Ik zou mijzelf graag opgevolgd willen zien door een goed socioloog die past in de Wageningse sfeer; door iemand die zich er met de hele vakgroep voor inzet dat hier het empirisch onderzoek een belangrijke plaats blijft innemen. Maar alsjeblieft niet door een epigoon!

Verwijzingen

- Ban, A. W. van den, *Boer en landbouwvoorlichting*, diss. Wageningen, Assen, Van Gorcum, 1963.
- Beerling, R. F., *Protestantisme en kapitalisme. Max Weber in de critiek*, diss. Groningen, 1946.
- Benvenuti, B., *Farming in cultural change*, diss. Wageningen, Assen, Van Gorcum, 1961.
- Bergsma, R., *Op weg naar een nieuw cultuurpatroon*, diss. Wageningen, Assen, Van Gorcum, 1963.
- Blauw, Wim, 'Hofstee: de organisator van het sociaal-wetenschappelijke bedrijf in Nederland', in: *Sociodrome*, 1978, no. 6, p. 8-9.
- Blonk, A., J. P. Kruijt en E. W. Hofstee, *De besteding van de vrije tijd door de Nederlandse arbeiders*. Uitkomsten van een enquête onder 621 arbeiders, Nutsuitg., Amsterdam, 1936.
- Brummelkamp, J., recensie van 'Het Oldambt' van E. W. Hofstee, in: *Mensch en Maatschappij*, jrg. 15, 1939, p. 232-235.
- Buurma, J. A., *Het Personeel van Theodorus Niemeijer NV en de NV Tabaksfabriek Franciscus Liefstink*, Groningen/Batavia, Wolters, 1948.
- Doorn, J. A. A. van, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*, Utrecht, Bijleveld, 1964.
- Ellemers, J. E., 'Groenman 25 jaar hoogleraar', in: *Perpetuum Mobile; thema's en toepassingen in de sociologie van Groenman*, Assen, Van Gorcum, 1974, p. 1-16.
- Heek, F. van, 'Omzien naar het sociografisch intermezzo (1925-1953)', in: *Toen en Thans. De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*. Redactie: F. Bovenkerk, H. J. M. Claessen, B. van Heerikhuizen, A. J. F. Köbben en N. Wilterdink, Baarn, Ambo, 1977, p. 15-26.
- Heinemeyer, W. F., 'Sociologie van de vrije tijd; een bibliografisch overzicht', in: *Sociologische Gids*, jrg. VI, 1959, p. 147-160.
- Hofstee, E. W., *'Het Oldambt, een sociografie. Deel I: Vormende krachten*, diss. Amsterdam, Groningen/Batavia, Wolters, 1937.
- Hofstee, E. W., *De sociografie, haar ontwikkeling en haar betekenis*. Openbare les, gegeven bij de aanvang zijner colleges en de opening van het Sociologisch Instituut gevestigd aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 18 October 1938, Groningen/Batavia, Wolters, 1938.
- Hofstee, E. W., *Over de oorzaken van de verscheidenheid in de Nederlandse landbouwgebieden*, inaugurele rede, Wageningen, Groningen, Wolters, 1946.
- Hofstee, E. W., 'The relation between Sociology and Policy: some remarks on their present and future State', in: *Sociologia Ruralis*, vol. 10, 1970, p. 331-345.
- Hofstee, E. W., *Milieubedrijf en milieubeheersing als maatschappelijke verschijnselen*, Amsterdam, Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, 1972.
- Hofstee, E. W., *Differentiële Sociologie*. Collegedictaat in drie stukken. Voorlopige uitgave, Wageningen, 1976, 405 blz.
- Hofstee, E. W., *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw; een historisch-demografische en sociologische studie*, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1978.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Deel IV: Mei '40-Maart '41, Tweede Hefst, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1972.
- Kooy, G. A., 'Een kwart eeuw Wageningse Sociologie', in: *Gemeente Bedrijvigheid*. Bundel aangeboden aan E. W. Hofstee ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum aan de Landbouwhogeschool, Wageningen, Veenman, 1971.
- Krekel, H. en J. B. Manger, 'S. Rudolf Steinmetz: zijn tijd - zijn werk - zijn persoonlijk-

- heid', in: *Steinmetz zoals zijn leerlingen hem zagen*. Uitgave van de Amsterdamsche Studenten Vereeniging voor Sociale Geografie ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van prof. mr. dr. S. R. Steinmetz, Amsterdam, 1933, p. 1-19.
- Kruijt, J. P., 'De betekenis van Steinmetz voor de sociografie en de sociologie', in: *Mens & Maatschappij*, jrg. 38, 1963, p. 32-40.
- Munters, Q. J., *Sebald Rudolf Steinmetz (1862-1940): een tweegesprek met E. W. Hofstede over de grondlegger van de Nederlandse sociologie*, Wageningen, 1979.
- Riesman, David, *The Lonely Crowd*, New Haven, 1950.
- Steinmetz, S. R., *Inleiding tot de Sociologie*, Haarlem, Bohn, 1931.
- Stonequist, *The marginal man. A study in personality and culture conflict*, New York, 1937.